

DANA DAN HARTA MASJID DI MALAYSIA: KE ARAH PENGURUSAN STRATEGIK

**Jaafar Ahmad
Dr. Sanep Ahmad
Mariani Ab. Majid
Hairunnizam Wahid**

(Fakulti Ekonomi, UKM)

Abstrak

Dianggarkan terdapat kira-kira 5 000 buah masjid di seluruh Malaysia termasuk Sabah dan Sarawak yang mengadakan sembahyang Jumaat di dalamnya. Hampir semua di setiap masjid ini mempunyai tabung derma atau menjalankan kutipan derma daripada orang ramai terutamanya semasa sembahyang Jumaat. Selain daripada itu, sebahagian besar masjid juga menerima sumbangan kewangan daripada beberapa pihak tertentu seperti pihak kerajaan, institusi bukan kerajaan dan orang perseorangan. Malah terdapat juga masjid yang menerima sumbangan harta fizikal dalam pelbagai bentuk termasuklah peralatan hingga tanah dan bangunan yang diwakafkan oleh pihak-pihak tertentu. Oleh itu apabila semua sumbangan dana dan harta yang diwakafkan ini digabungkan, maka sebahagian masjid itu mempunyai dana dan harta yang besar nilainya. Isu permasalahan kajian ini ialah kemungkinan terdapat banyak masjid yang terus menyimpan beku dana dan harta mereka dan tidak menggerakkan dalam aktiviti-aktiviti yang mampu memberikan pulangan atau hasil yang lebih menguntungkan masjid dan ahli kariah masing-masing. Masjid dikatakan cenderung menyimpan sumbangan dana yang diterimanya ke dalam bank dan institusi-institusi kewangan untuk memperolehi pulangan minimal. Persoalan yang timbul adakah keadaan tersebut memang berlaku secara meluas di masjid-masjid di Malaysia. Sekiranya benar, maka faktor-faktor yang menyebabkannya perlu dikenal pasti. Oleh itu kajian ini akan melihat corak dan keberkesanan pengurusan dana dan harta masjid di Malaysia di samping mengenalpasti beberapa pihak yang boleh membantu pengurusan masjid ke arah yang lebih efektif. Kajian ini akan menggunakan kaedah statistik untuk menguji hipotesis kajian ini. Hasil daripada kajian ini diharapkan akan dapat menjadikan pengurusan masjid di Malaysia lebih efisien dan strategik.

PENGENALAN

Dalam sejarah Islam, masjid merupakan satu institusi yang amat penting. Ia bukan sekadar merupakan satu tempat bagi umat Islam melakukan ibadat-ibadat khusus seperti sembahyang, membaca al-Qur'an, berzikir dan seumpamanya, bahkan ia telah dijadikan pusat pembangunan masyarakat Islam yang lebih menyeluruh. Oleh kerana itulah usaha pertama yang dilakukan oleh Rasulullah SAW untuk membentuk masyarakat dan negara Islam di Madinah ialah mendirikan masjid. Masjid Nabawi di Madinah telah menjadi nadi kepada segala kegiatan penting di zaman Rasulullah, di mana baginda mendidik umatnya supaya dapat mengatur urusan hidup dan urusan agama pada peringkat individu, keluarga, masyarakat dan negara. Lantaran itu, masjid telah memainkan peranan yang amat luas yang mencakupi aspek-aspek ibadat, ilmu, politik, ekonomi, ketenteraan, pentadbiran, pembentukan dasar negara, perhubungan antara negara dan sebagainya. (Lokman dan Musa, 1996)

Apabila zaman berlalu, peranan masjid dalam masyarakat umat Islam semakin berkurangan dan semakin malap. Akhirnya, kebanyakan masjid hanya berperanan sebagai tempat sembahyang Jumaat dan sembahyang jamaah sahaja. Sudah tentu suasana sedemikian amat berbeza dari peranan masjid yang diasaskan oleh Rasulullah seperti dinyatakan di atas. Namun sejak akhir-akhir ini, usaha untuk mengembalikan peranan masjid yang komprehensif telah digerakkan semula dalam banyak negara Islam. Di Malaysia, berberapa forum, bengkel dan seminar telah di adakan sejak dua dekad yang lalu untuk menganjurkan supaya pihak pengurusan masjid di seluruh negara dapat mengembangkan peranan dan aktiviti masjid masing-masing di samping mempertingkatkan mutu pengurusan. Antara perbincangan awal yang pernah di adakan ialah satu seminar masjid anjuran Yayasan UMMI Malaysia pada tahun 1986 dan satu muzakarah pegawai-pegawai pengurusan masjid peringkat kebangsaan di bawah anjuran Bahagian Hal Ehwal Islam, Jabatan Perdana Menteri pada tahun 1994.

Peningkatan bilangan aktiviti atau kegiatan masjid pasti memerlukan pembiayaan yang bertambah. Oleh kerana itu, pihak pengurusan masjid bukan sahaja perlu merancang aktivitinya, malah ia perlu juga merancang bagaimana mendapatkan sumber kewangan bagi membiayaan aktiviti-aktiviti berkenaan. Sebahagian masjid mungkin telah berjaya merancang sumber kewangan jangka panjang dengan menjana pendapatan sendiri dari harta masing-masing di samping sumbangan atau bantuan dari berbagai pihak. Maka dalam kertas ini, para penulis akan membentangkan corak pengurusan dana dan harta masjid di Malaysia pada masa kini berdasarkan kepada satu kajian yang berkaitan dengannya.

STRUKTUR PENGURUSAN MASJID

Dalam Perlembagaan Malaysia, Jadual Ke-9 senarai 2 butiran 1, dinyatakan bahawa hal-hal berkaitan dengan agama Islam adalah di bawah kuasa negeri-negeri kecuali Wilayah Persekutuan Kuala Lumpur dan Labuan. Oleh itu, masjid termasuk di bawah kuasa Majlis Agama Islam Negeri seperti mana yang ditentukan oleh akta atau enakmen negeri masing-masing. Dalam akta atau enakmen tersebut dinyatakan dengan jelas bidang kuasa ahli jawatankuasa dan pegawai-pegawai masjid, termasuklah kuasa yang berkaitan dengan pengurusan dana dan harta. Sebagai contoh, dalam Enakmen

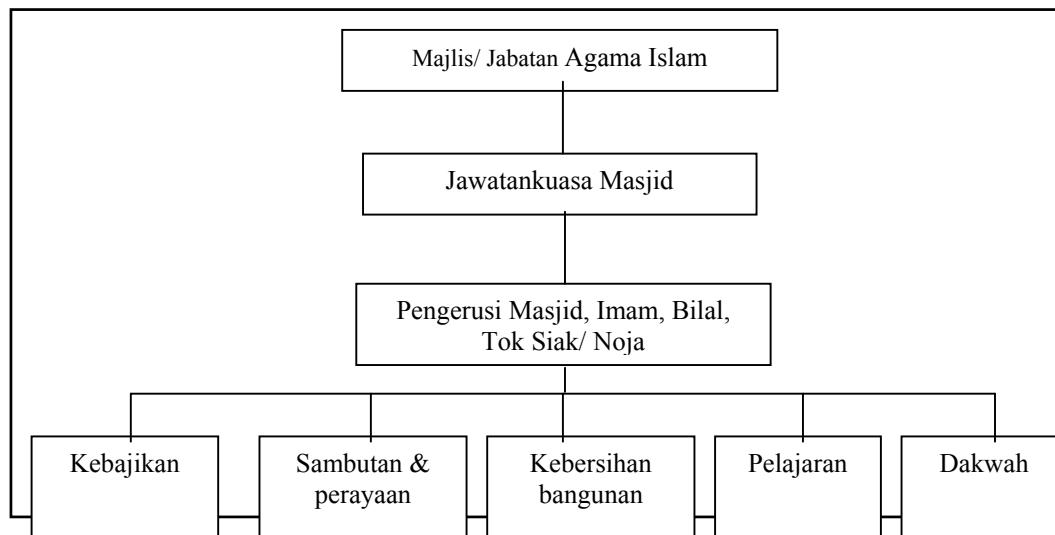
Pentadbiran Perundungan Negeri Selangor 1989 seksyen 58(1), terdapat peruntukan menjamin dari segi pengurusan dan pembiayaan masjid oleh Majlis Agama Islam Negeri supaya masjid mampu menunaikan fungsinya yang sempurna sebagai pusat ibadat umat Islam.

Dalam pengurusan sesebuah masjid terdapat dua pasukan yang terlibat. Pertama ialah ahli jawatankuasa masjid dan kedua ialah pegawai-pegawai masjid. Pihak yang sebenar merancang dan mengelolakan semua aktiviti masjid ialah jawatankuasa masjid di mana biasanya ahli jawatankasa itu terdiri antara 10 hingga 15 orang yang dilantik mengikut kaedah-kaedah tertentu seperti yang akan dihuraikan nanti. Manakala pegawai-pegawai masjid adalah terdiri dari nazir, imam, khatib, bilal, mungkim dan noja (siak), di mana mereka dilantik oleh Majlis atau Jabatan Agama Islam Negeri dan diberi elaun tertentu. Pegawai-pegawai ini hanya menjalankan tugas masing-masing yang telah ditetapkan dan tidak terlibat secara langsung dalam perancangan dan perlaksanaan pengurusan masjid. Sebahagian masjid turut melantik nazir, imam dan khatib juga dilantik sebagai ahli jawatankuasa masjid dan sebahagian lagi hanya menjemput pegawai-pegawai tersebut untuk hadir dalam mesyuarat jawatankuasa apabila perlu.

Kaedah perlantikan ahli jawatankuasa masjid agak berbeza antara negeri-negeri di Malaysia. Kaedah pertama ialah melalui pemilihan di mesyuarat agung ahli kariah, di mana mensyuarat memilih calon untuk semua jawatan dan senarai calon itu diserahkan kepada Majlis/Jabatan Agama Islam Negeri untuk disahkan. Kaedah kedua ialah Majlis melantik individu-individu tertentu untuk mengisi jawatan-jawatan penting seperti pengerusi, timbalan pengerusi, setiausaha dan sebilangan ahli jawatankuasa, manakala mensyuarat agung ahli kariah hanya melantik beberapa orang lagi ahli jawatankuasa yang diperuntukan. Kaedah ketiga ialah Majlis Agama Islam Negeri melantik semua ahli jawatankuasa dari jawatan pengerusi hingga ke jawatan ahli biasa. Dalam perkembangan terakhir, semakin banyak negeri yang cenderung beralih dari kaedah pertama kepada kaedah ketiga dalam perlantikan jawatankuasa masjid maing-masing. Kebanyakan masjid tidak memberi elaun kepada ahli jawatankuasa ini.

Dalam semua kaedah perlantikan di atas, setiap pemegang jawatan telah ditentukan kelayakan, tugas dan tanggungjawab masing-masing. Satu contoh struktur pengurusan masjid ialah seperti digambarkan dalam Carta 1. Jawatan terpenting ialah pengerusi kerana ia merupakan orang yang paling berpengaruh dan aktif dalam kariah masjid berkenaan. Oleh kerana itu pengerusi diberi tanggungjawab untuk mengetuai pasukan pengurusan masjid dan megawal segala urusan yang berkaitan dengan dana dan harta masjidnya.

Carta 1: Struktur dan Pentadbiran Masjid Wilayah Persekutuan



Sumber: Maktab Kerjasama Malaysia, 1991

Jawatan kedua terpenting ialah setiausaha yang mengendalikan dan melaporkan semua aktiviti masjid yang telah dirancang oleh jawatankuasa. Manakala urusan tatacara penerimaan dan pembayaran dari tabung masjid dikendalikan oleh bendahari. Dengan perkataan lain, bendahari secara individu tidak mempunyai kuasa untuk merancang dan menguruskan dan harta masjid, tetapi perkara-perkara tersebut perlu diputuskan oleh jawatankuasa masjid secara kolektif. Masjid-masjid yang besar ada mengwujudkan jawatan penolong bendahari yang berperanan untuk menolong bendahari kerana tugas yang berkaitan dijangkakan banyak dan rumit. Tugas-tugas atau aktiviti-aktiviti khusus seperti kebajikan, pendidikan, dakwah, sambutan dan kebersihan biasanya diagihkan kepada ahli-ahli lian dalam jawatankuasa itu.

PENGURUSAN DANA DAN HARTA MASJID

Salah satu kuasa yang diberi oleh Majlis Agama Islam Negeri kepada Jawatankuasa Masjid dalam sesuatu kariah di negeri berkenaan ialah kuasa mengadakan kutipan wang khairat kebajikan masjid, wakaf, tanah perkuburan dan harta milik khas dengan kebenaran Majlis. Kuasa ini dinyatakan dengan jelas dalam Enakmen Pentadbiran Agama Islam atau Undang-undang Pentadbiran Hukum Syarak yang diwartakan oleh setiap negeri di Malaysia seperti dinyatakan di atas. Sejauh mana jawatankuasa sesebuah masjid itu dapat melaksanakan tugasnya berdasarkan kepada kuasa ini adalah amat bergantung kepada wawasan dan kesungguhan ahli-ahli jawatankuasa masjid berkenaan. Kertas ini akan cuba memaparkan beberapa penemuan awal dari kajian ke atas pengurusan dana dan harta masjid di mana maklumatnya dikumpulkan dari 73 buah masjid di seluruh Semenanjung Malaysia.

Bilangan masjid di seluruh Malaysia dianggarkan sebanyak 5000 buah yang terdiri dari berbagai kategori dan saiz ahli kariah. Saiz sampel kajian ini yang melibatkan 73 masjid hanya merupakan kurang dari 1.5 peratus dari saiz populasi. Namun begitu, sampel tersebut dijangka sudah mampu untuk menggambarkan ciri pengurusan dana dan harta masjid secara keseluruhan kerana hanpir semua kategori masjid telah diwakili dalam sampel dengan sewajarnya. Dalam tulisan ini, tumpuan hanya akan diberikan kepada beberapa aspek utama sahaja seperti pendapatan, perbelanjaan, dana tunai, harta dan latar belakang jawatankuasa yang menguruskan masjid berkenaan, termasuklah pengurusan dana dan hartanya. Kajian yang dilakukan melibatkan data selama lima tahun, iaitu dari 1995 hingga 1999, tetapi bagi tujuan penulisan ini hanya data pada tahun 1999 sahaja yang akan digunakan.

Oleh kerana tumpuan kajian ialah pengurusan dana dan harta masjid, maka perhatian khas juga diberikan kepada sifat individu yang menganggotai jawatankuasa masjid kerana jawatankuasa itulah yang mencorakkan kemampuan pengurusan masjid-masjid berkenaan. Antara sifat yang dinilai ialah tingkat pendidikan ahli jawatankuasa, terutamanya pendidikan pengerusinya. Tingkat kelulusan tinggi yang dimiliki oleh pengurus dan ahli-ahli jawatankuasa masjid dijangka mempengaruhi secara positif kecekapan pengurusan masjid. Ini kerana tingkat pendidikan yang sedemikian akan menyebabkan jawatankuasa masjid mempunyai wawasan yang lebih luas dan jauh ke hadapan, di samping lebih mampu merancang aktiviti-aktiviti masjid dengan lebih aktif dan cekap, termasuklah aktiviti pengurusan dana dan hartanya. Sebagai contoh, jika masjid mempunyai simpanan bank yang agak besar, jawatan kuasa yang aktif akan cuba menggunakan wang simpanan itu untuk tujuan pelaburan atau membeli aset fizikal yang boleh mendatangkan pulangan tertinggi. Pulangan dalam bentuk hasil sewa dan keuntungan merupakan pendapatan yang dijana sendiri oleh masjid-masjid berkenaan kerana ia bukan lagi merupakan sumbangan derma dari pihak-pihak lain.

Jadual 1 di bawah menggambarkan taburan masjid mengikut negeri dan kelulusan pengurus jawatankuasanya. Apa yang dapat diperhatikan ialah pengurus jawatankuasa masjid cenderung mempunyai kelulusan yang tinggi seperti ijazah dan diploma. Hal ini berlaku hampir dalam semua negeri yang terlibat. Suasana yang demikian terjadi kerana pengurus tersebut biasanya terdiri dari mereka yang dihormati dan berjawatan tinggi dalam kariah masjid-masjid berkenaan. Kedudukan pengurus yang sebegini biasanya mempunyai juga pendidikan yang tinggi secara relatifnya.

Adalah dijangkakan bahawa hanya pengurus jawatankuasa di masjid-masjid besar sahaja yang mempunyai kelulusan yang tinggi sedangkan masjid-masjid kecil memadai dengan kelulusan pengurus jawatankuasa yang rendah seperti SPM dan ke bawah. Ini kerana masjid-masjid besar biasanya terletak di bandar dengan ahli kariah yang lebih terpelajar, manakala masjid-masjid kecil terletak di kampung dengan ahli kariah yang mempunyai taraf pendidikan yang lebih rendah. Namun kajian ini mendapati bahawa pengurus jawatankuasa masjid mempunyai berbagai tingkat kelulusan tanpa mengira taraf atau saiz masjid. Sebahagian pengurusan masjid kecil adalah diterajui oleh mereka yang mempunyai ijazah tetapi kebanyakan dari mereka merupakan pegawai yang telah bersara dan dihormati oleh ahli kariah, terutamanya apabila pesara-pesara berkenaan agak aktif dengan aktiviti-aktiviti masjid. Manakala sebahagian masjid sederhana dan

besar mempunyai pengurus yang berkelulusan lebih rendah. Barangkali hal tersebut disebabkan oleh kedudukan istimewa yang didapati oleh pengurus-pengurus tersebut dalam kariah masing-masing. Suasana ini dapat digambarkan oleh Jadual 2, di mana saiz masjid diwakili oleh pendapatan masjid berkenaan.

Jadual 1: Taburan Masjid Mengikut Negeri dan Kelulusan Pengerusi

Negeri Lokasi Masjid	Pendidikan Pengerusi Masjid						Jumlah
	Ijazah dan keatas	Diploma /Sijil/ STPM	SPM/ MCE	SRP/ LCE	Darjah 6 / Sekolah Rendah	Lain- lain	
Perlis	1		2				3
Pahang	2		1				3
Terengganu	4	3			1	1	9
Kelantan	3	1	1				5
Kedah	2		1			5	8
Pulau Pinang	1		4	1	1		7
Perak	1	3	2	1			7
Selangor	2	1	3			2	8
W. Persekutuan	2	2	2				6
Negeri Sembilan	1	1	1	2			5
Melaka	2	1			2	2	7
Johor	1	2	1			1	5
Jumlah	22	14	18	4	4	11	73

Nota: Ujian Chi-Square signifikan pada aras keertian 0.078

Jadual 2: Taburan Pendidikan Pengerusi Masjid dan Jumlah Pendapatan

Pendidikan Pengerusi Masjid	Jumlah Pendapatan					Jumlah
	RM50000 ke bawah	RM50001- RM100000	RM100001- RM150000	RM150 001- RM200000	RM200001 ke atas	
Ijazah dan keatas	12	3	2	1	4	22
Diploma /Sijil/STPM	7	4	2	1		14
SPM/MCE	10	4	2	1	1	18
SRP/LCE	3	1				4
Darjah 6 / Sek. Rendah	4					4
Lain-lain	6	3		2		11
Jumlah	42	15	6	5	5	73

Nota: Ujian Chi-Square signifikan pada aras keertian 0.754

Dari aspek pendapatan, didapati jurang yang amat ketara antara masjid. Masjid-masjid besar di bandar mampu memperolehi pendapatan yang lumayan sedangkan masjid-masjid kampung hanya mempunyai pendapatan yang kecil. Sebagai contoh, Masjid Saidina Abu Bakar As-Siddiq, Bangsar, Kuala Lumpur memperolehi pendapatan hampir RM500,000 setiap tahun semenjak 1977, manakala Masjid Kampung Chenderah, Jasin, Melaka hanya mampu mendapat pendapatan kurang dari RM10,000 setahun sehingga 1999. Justeru itu, corak dan jumlah perbelanjaan yang dilakukan oleh setiap masjid adalah bergantung kepada jumlah pendapatan masing-masing. Jadual 3 menunjukkan taburan pendapatan dan perbelanjaan di kalangan masjid yang dikaji, dan ujian Chi-Square mengesahkan bahawa terdapat hubungan yang amat rapat antara pendapatan dan perbelanjaan masjid.

Jadual 3: Taburan Jumlah Perbelanjaan dan Jumlah Pendapatan Masjid

Jumlah Perbelanjaan	Jumlah pendapatan					Jumlah
	RM50000 ke bawah	RM50001- RM100000	RM100001- RM150 001	RM150 001- RM200000	RM200001 ke atas	
RM50000 ke bawah	36	4				40
RM50001- RM100000	6	9				15
RM100001- RM150000		2	4	2		8
RM150001- RM200000			2	2		4
RM200001 ke atas				1	5	6
Jumlah	42	15	6	5	5	73

Nota: Ujian Chi-Square signifikan pada aras keertian 0.000

Dari Jadual 3 ini juga menunjukkan bahawa kira-kira 57.5% masjid memperolehi pendapatan tahunan kurang dari RM50,000, sementara 20.5% mendapat pendapatan antara RM50,000 hingga RM100,000 dan 22.0% mendapat lebih dari RM100,000. Jumlah pendapatan keseluruhan 73 masjid yang dikaji pada tahun 1999 ialah kira-kira RM5.5 juta, dan ini bermakna purata pendapatan masjid berkenaan ialah sekitar RM75,000. Pada umumnya hampir 50% dari jumlah pendapatan ini adalah terhasil dari kutipan jumaat, manakala bakinya adalah dari pelbagai bentuk sumbangan di samping pendapatan dari aset fizikal dan aset kewangan. Sementara itu jumlah perbelanjaan semua masjid yang dikaji juga hampir RM5.5 juta pada tahun 1999. Antara perbelanjaan utama yang dikeluarkan oleh masjid ialah pembayaran gaji/elaun kakitangan, pembaikan dan senggaraan bangunan, dan pembiayaan berbagai majlis yang diadakan di sepanjang tahun. Bentuk-bentuk pendapatan dan perbelanjaan serta jumlah masing-masing bagi keseluruhan masjid yang dikaji adalah seperti dinyatakan dalam Lampiran 1.

Pendapatan sesebuah masjid tidak semestinya sama atau hampir sama dengan perbelanjaannya pada setiap tahun. Malah dalam tahun-tahun kajian di dapati bahawa ada ketikanya sesebuah masjid mempunyai lebihan pendapatan yang besar dan pada ketika lain mempunyai lebihan perbelanjaan yang besar pula. Kewujudan fenomena sedemikian telah menyebabkan setiap masjid mempunyai simpanan bank yang sentiasa positif. Sebagai contoh, pada tahun 1999 sebahagian masjid meningkatkan simpanan bank mereka melalui lebihan pendapatan dan sebahagian mengalami pengurangan simpanan bank melalui lebihan perbelanjaan masing-masing. Oleh kerana itulah, walaupun perbelanjaan agregat semua masjid yang dikaji hampir sama dengan perbelanjaan agregat mereka pada tahun tersebut, namun setiap masjid masih mempunyai baki simpanan yang positif. Pada tahun 1999 tersebut, misalnya, jumlah simpanan untuk semua masjid yang terlibat ialah kira-kira RM4.3 juta.

Dari kajian didapati bahawa masjid yang menerima pendapatan yang besar pada setiap tahun cenderung mempunyai simpanan di bank yang besar juga kerana mereka mampu membuat tabungan pada setiap tahun dengan amaun yang agak banyak di samping menyediakan wang awasan yang banyak juga. Oleh kerana itu masjid besar seperti Masjid Saidina Abu Bakr As-Siddiq mempunyai simpanan bank pada tahun 1999 sebanyak RM320,000 sedangkan Masjid Kampung Chenderah hanya mempunyai RM3100 sahaja. Hubungan positif yang bermakna antara pendapatan dan simpanan ini bagi masjid-masjid yang dikaji adalah digambarkan oleh Jadual 4. Malah hubungan yang sedemikian adalah satu dari hipotesis kajian kerana semakin besar masjid, semakin ramai bilangan jamaah yang memberi sumbangan. Sumbangan derma yang didapati oleh masjid dalam sesuatu tahun nampaknya telah tidak digunakan secara aktif untuk membeli aset walaupun jawatankuasa masjid itu dapat menjangkakan bahawa jumlah sumbangan derma yang hampir sama akan terus diterima pada tahun-tahun yang akan datang. Hal ini tidak terkecuali bagi masjid-masjid besar yang mempunyai simpanan bank yang banyak dan mampu membeli aset yang bernilai tinggi.

Jadual 4: Taburan Simpanan di Bank dan Jumlah Pendapatan Masjid

Simpanan di Bank	Jumlah pendapatan					Jumlah
	RM50000 ke bawah	RM50001-RM100000	RM100001-RM150000	RM150 001-RM200000	RM200001 ke atas	
Baki negatif	1					1
RM999 ke bawah		1	1			2
RM1000-RM49999	32	6	2	1		41
RM50000-RM99999	6	4	1	1	2	14
RM100000-RM149999	3	4	1	1	1	10
RM150000-RM199999			1	2		3
RM200000 ke atas					2	2
Jumlah	42	15	6	5	5	73

Nota: Ujian Chi-Square signifikan pada aras keertian 0.000

Keaktifan dan kecekapan pengurusan dana dan harta masjid boleh ditunjukkan dengan beberapa kaedah. Kaedah pertama melihat nisbah antara nilai aset fizikal dan pelaburan dengan jumlah aset masjid secara keseluruhan. Sesebuah masjid boleh dikatakan cekap menguruskan dana dan hartanya jika nisbah ini agak tinggi kerana masjid itu tidak membiarkan dananya beku dalam bentuk simpanan bank dengan pulangan yang rendah. Sebaliknya masjid berkenaan menggunakan dananya untuk membeli aset fizikal yang boleh memberi pulangan sewa dan membuat pelaburan yang memberi keuntungan yang jauh lebih tinggi. Maka kecekapan jawatankuasa boleh diukur melalui nisbah aset ini kepada jumlah keseluruhan aset masjid yang dipimpinnya.

Oleh kerana analisis data aset masjid masih belum selesai sepenuhnya dalam kajian ini, maka nisbah aset di atas masih belum boleh digunakan sebagai pengukur kecekapan pengurusan dana dan harta. Sebagai gantinya, kaedah kedua akan dipakai iaitu melihat nisbah pendapatan sewa dan keuntungan pelaburan berbanding dengan jumlah pendapatan masjid berkenaan. Pendapatan sewa dari aset fizikal dan pendapatan dalam bentuk keuntungan dari pelaburan boleh dipanggil sebagai pendapatan dijana kerana ia diusahakan sendiri oleh pihak masjid dan bukannya merupakan sumbangan derma atau bantuan dari pihak-pihak lain. Jika nisbah pendapatan dijana kepada jumlah pendapatan sesuatu masjid adalah tinggi, maka ini bererti bahawa masjid tersebut telah banyak membeli aset fizikal dan membuat pelaburan, dan tindakan yang sedemikian menunjukkan kecekapan pengurusannya seperti diuraikan di atas.

Dalam kajian ini, hipotesis yang dibuat ialah semakin tinggi kelulusan pengerusi jawatankuasa maka semakin cekap pengurusan dana dan harta masjid. Ujian kepada hipotesis ini ialah dengan melihat hubungan antara kelulusan pengerusi masjid dengan nisbah pendapatan dijana kepada jumlah pendapatan masjid. Sekiranya hubungan tersebut adalah positif dan bermakna, maka hipotesis di atas boleh diterima. Nampaknya dari penemuan awal kajian menunjukkan bahawa hipotesis tersebut tidak dapat diterima seperti yang dinyatakan oleh Jadual 5.

Jadual 5: Taburan Pendidikan Pengerusi Masjid dan Nisbah Pendapatan dijana

Pendidikan Pengerusi Masjid	Nisbah Pendapatan dijana					Jumlah
	0%	1%-19%	20%-39%	40%-59%	60%-79%	
Ijazah dan keatas	9	10	1	2		22
Diploma /Sijil/STPM	3	10		1		14
SPM/MCE	2	10	5		1	18
SRP/LCE	1	2	1			4
Darjah 6 / Sekolah Rendah	1	3				4
Lain-lain	4	4	2		1	11
Jumlah	20	39	9	3	2	73

Nota: Ujian Chi-Square signifikan pada aras keertian 0.462

Sebagai tambahan kepada penemuan di atas, didapati juga bahawa nisbah pendapatan dijana kepada jumlah pendapatan masjid telah tidak mempengaruhi jumlah pendapatan itu sendiri. Dengan perkataan lain, peningkatan nisbah ini dijangka boleh meningkatkan jumlah pendapatan masjid kerana dananya telah tidak lagi tersimpan beku di bank dengan pulangan rendah tetapi telah digunakan untuk membeli aset atau pelaburan yang mampu memberi pulangan yang jauh lebih tinggi. Nampaknya jangkaan yang sedemikian tidak berlaku seperti mana digambarkan oleh fakta dalam Jadual 6. Faktor utama yang menyebabkan hal tersebut ialah sebahagian besar pendapatan masjid datangnya dari sumbangan derma dan bantuan dari berbagai pihak. Peningkatan sumbangan ini akan mempengaruhi dengan kuatnya jumlah pendapatan masjid pada keseluruhannya. Oleh kerana itu, pihak jawatankuasa masjid tidak perlu memberi perhatian serius untuk menjana pendapatan sendiri lantaran masjid mereka sentiasa menerima sumbangan derma secara berterusan.

Jadual 6: Jumlah Pendapatan dan Nisbah Pendapatan dijana

Jumlah pendapatan	Nisbah Pendapatan dijana					Jumlah
	0%	1%-19%	20%-39%	40%-59%	60%-79%	
RM50000 ke bawah	13	24	4	1		42
RM50001- RM100000	4	6	3	1	1	15
RM100001- RM150000	1	4	1			6
RM150 001- RM200000	1	3			1	5
RM200001 ke atas	1	2	1	1		5
Jumlah	20	39	9	3	2	73

Nota: Ujian Chi-Square signifikan pada aras keertian 0.714

Satu lagi hipotesis yang juga boleh dibuat dalam kajian ini ialah semakin banyak wang yang dilaburkan atau digunakan untuk membeli aset fizikal dalam usaha meningkatkan pendapatan yang dijana, maka semakin kurang baki simpanan masjid di bank. Oleh kerana data mengenai nilai aset kewangan dan aset fizikal yang dimiliki oleh masjid masih belum selesai dianalisis sepenuhnya seperti dinyatakan di atas, maka sekali lagi pembolehubah yang boleh dijadikan proksinya ialah nisbah pendapatan dijana kepada jumlah pendapatan masjid. Ujian kepada hipotesis yang sedang dibincangkan ini ialah dengan melihat hubungan yang negatif antara jumlah simpanan di bank dengan nisbah pendapatan dijana kepada jumlah pendapatan masjid. Fakta dalam Jadual 7 mendapati bahawa hipotesis atau jangkaan di atas tidak berlaku. Keputusan ini adalah selaras dengan penemuan yang dinyatakan sebelum ini bahawa pihak pengususan masjid tidak cederung meningkatkan peratus aset yang boleh menjana pendapatan walaupun kemampuan mereka berbuat demikian memang ada.

Jadual 7: Taburan Jumlah Simpanan di Bank dan Nisbah Pendapatan dijana

Jumlah Simpanan di Bank	Nisbah Pendapatan dijana					Jumlah
	0%	1%-19%	20%-39%	40%-59%	60%-79%	
Baki negatif		1				1
RM999 ke bawah	1	1				2
RM1000-RM49999	14	23	3	1		41
RM50000-RM99999	1	8	5			14
RM100000-RM149999	4	3	1	1	1	10
RM150000-RM199999		2			1	3
RM200000 ke atas		1		1		2
Jumlah	20	39	9	3	2	73

Nota: Ujian Chi-Square signifikan pada aras keertian 0.016

IMPLIKASI DASAR

Sekurangnya-kurangnya dua implikasi dasar yang boleh ditunjukkan dari hasil atau penemuan kajian ini. Pertama, kebanyakannya jawatankuasa masjid masih perlu meningkatkan kecekapan pengurusan terutama dalam pengurusan dana dan harta. Kelulusan dan jawatan tinggi yang pernah diperolehi oleh pengurus dan ahli jawatankuasa masjid tidak semestinya menjamin kecekapan mereka dalam mengurus dana dan harta. Oleh kerana itu mereka memerlukan latihan dan pendedahan yang berterusan dalam perkara ini, di mana latihan sedemikian boleh dianjurkan oleh pihak-pihak yang berkaitan seperti Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM) dan Jabatan Agama Islam Negeri-negeri. Latihan dalam pengurusan dana memang telah diadakan dari masa ke masa, namun skop latihan nampaknya terhad kepada soal-soal yang bersangkutan dengan tatacara perakaunan. Oleh itu dicadangkan supaya latihan dalam pengurusan dana dan harta yang lebih menyeluruh patut diadakan bagi membolehkan jawatankuasa masjid mampu menggerakkan dana masjid dengan lebih aktif, bukan sekadar untuk mendapatkan pulangan terbaik tetapi juga untuk menyediakan jumlah dana yang sewajarnya dalam membayai berbagai bentuk aktiviti masjid. Bagi memastikan latihan itu berguna, maka dicadangkan juga supaya tempoh perkhidmatan sesuatu jawatankuasa masjid dipanjangkan dari dua tahun ke lima tahun.

Implikasi dasar yang kedua ialah dana masjid agak banyak tersimpan di bank-bank perdagangan dan pulangan yang diperolehi darinya agak rendah. Selain dari simpanan dalam akuan semasa dengan pulangan yang minimal, ada juga masjid yang membuka akaun pelaburan di bank-bank berkenaan. Namun pulangan dari akuan pelaburan di bank juga masih rendah. Seperti yang dinyatakan di atas, kajian ini mendapati bahawa jumlah simpanan di bank oleh 73 masjid ialah bernilai RM4.3 juta. Ini bermakna purata simpanan masjid berkenaan ialah hampir RM60,000. Sekiranya bilangan masjid di Malaysia ialah 5,000 buah, maka secara kasar boleh dianggarkan bahawa simpanan wang masjid di bank perdagangan atau institusi kewangan berjumlah RM300 juta. Sekiranya 1/3 dari jumlah ini atau RM100 juta dilaburkan secara sistematis, pulangan darinya mungkin memberangsangkan. Pelaburan yang sedemikian hanya boleh dilakukan oleh satu syarikat pelaburan atau pengurus dana yang cekap dan

berpengalaman. Oleh yang demikian dicadangkan supaya Jabatan atau Majlis Agama Islam di negeri-negeri merangka skim pelaburan masjid dan melantik pengurus dana atau pengurus pelaburan yang bewibawa. Dalam hal ini memang sudah ada usaha yang dijalankan oleh Jabatan Pembangunan Koperasi dalam membentuk Koperasi Kariah Masjid. Namun pada pandangan pengkaji, koperasi-koperasi baru dan belum mempunyai pengalaman pengurusan yang cukup biasanya mempunyai pencapaian yang tidak menggalakkan. Oleh kerana itu, sekurang-kurangnya buat sementara waktu, badan pelaburan yang bewibawa perlu diberi peranan dalam melaburkan dana masjid ini.

PENUTUP

Memang diakui kini bahawa peranan masjid dalam masyarakat semakin meningkat melalui berbagai aktiviti masing-masing. Perkembangan ini memerlukan pasukan pengurusan masjid yang cekap untuk menguruskan dan membiayai semua aktiviti yang terlibat. Oleh kerana pihak yang diberi amanah untuk menjadi pasukan pengurusan tersebut ialah jawatankuasa masjid, maka ahli-ahlinya perlu bersedia menerima perubahan dan meningkatkan kemahiran seperti yang sewajarnya. Dalam hal ini, pihak-pihak yang bertanggungjawab seperti Jabatan atau Majlis Agama Islam di setiap negeri disarankan supaya memberi bantuan kepada masjid bukan sahaja dalam bentuk kewangan tetapi lebih dari itu memberi latihan yang berterusan kepada ahli jawatankuasa di semua masjid dalam negeri masing-masing.

Jawatankuasa yang mempunyai kemahiran pengurusan yang tinggi dijangka akan dapat merancang dan melaksanakan aktiviti-aktiviti yang menarik dan mampu melibatkan anggota masyarakat keliling dalam usaha memakmurkan dan memuliakan masjid. Secara teori, peranan masjid dalam masyarakat moden telah banyak dibincang dan ditulis. Namun peranan itu hanya boleh dimainkan secara praktis apabila pihak pengurusan masjid sudah mempunyai latihan, kemahiran dan kesungguhan yang diperlukan. Dalam konteks pengurusan dana dan harta, latihan dan kemahiran perakaunan adalah merupakan satu kewajipan, tertamanya apabila terdapat ramai bendahari kepada jawatankuasa masjid yang tidak mempunyai kemahiran ini. Sekiranya boleh, kemahiran-kemahiran lain juga perlu dimiliki seperti kemahiran dalam menyediakan program-program yang dapat mendidik ahli kariah secara lebih berkesan, kemahiran dalam teknologi maklumat, kemahiran dalam menjana pendapatan masjid itu sendiri, dan kemahiran dalam menguruskan harta-harta yang telah diwakafkan. Kemahiran yang terakhir ini didapati amat kurang dimiliki oleh jawatankuasa masjid sehingga banyak harta wakaf masjid yang terbiar tanpa diusahakan untuk mendatangkan faedah yang diharapkan. Ringkasnya, jawatankuasa masjid terpaksa berusaha memiliki kemahiran pengurusan yang strategik demi memakmurkan masjid dalam suasana yang semakin mencabar.

RUJUKAN

Lokman & Musa. 1996. *Pengantar Sains Pengurusan Masjid*. Melaka: Majlis Agama Islam Melaka dan Kolej Islam Melaka.

Maktab Kerjasama Malaysia. 1991. Seminar Koperasi Kariah Masjid.

LAMPIRAN 1

PENYATA PENDAPATAN DAN PERBELANJAAN MASJID-MASJID DI MALAYSIA TAHUN 1999 (RM)

Pendapatan	1999
1. Tabung Jumaat dan peti besi	2 366 693.4
2. Tabung khairat	65 899.3
3. Tabung Ramadhan dan Hari Raya	299 037.6
4. Tabung pembinaan/pembaikan masjid	70 285.57
5. Pelbagai tabung dan sumbangan	683 146.6
6. Bantuan Jabatan Agama Islam	437 170.6
7. Yuran pendidikan/pengajian	46 311.32
8. Pendapatan sewa	760 518.7
9. Keuntungan pelaburan	66 302.13
10. Keuntungan/faedah simpanan	43 947.54
11. Pelbagai pendapatan lain	658 148.47
Jumlah Pendapatan	5 508 950
Perbelanjaan	1999
1. Bil air, elektrik, telefon	296 386
2. Gaji dan elauan kakitangan	1 001 730.21
3. Saguhati penceramah	298 486
4. Pembaikan dan senggaraan masjid	1 524 000.5
5. Cetakan dan alatulis	45 911.11
6. Belanja Ramadhan dan Hari Raya*	247 387.5
7. Belanja berbagai majlis masjid	405 135.9
8. Belanja pendidikan/pengajian	151 662.3
9. Bantuan dan derma	311 187.7
10. Perlbagai belanja lain	948 310.66
11. Pembelian dan pembaikan aset	201 151.3
Jumlah Perbelanjaan	5 492 174.3
Lebihan Pendapatan	20 462.72
Baki Wang Tahun Semasa	4 328 389.27

Nota: * Belanja Ramadhan termasuk bayaran imam tarawih (jika ada)